

วัดสำคัญนอกตัวเมืองพิษณุโลก

วัดสำคัญที่อยู่นอกตัวเมืองพิษณุโลกในที่นี้เป็นวัดที่อยู่นอกกำแพงเมืองพิษณุโลก ในสมัยโบราณนั่นเอง บางวัดก็อยู่ไกลออกไปมาก บางวัดก็อยู่ใกล้ ๆ กับตัวเมืองพิษณุโลก บ้างก็อยู่ภายในตลาดพิษณุโลกปัจจุบัน แต่อยู่นอกกำแพงเมืองพิษณุโลกปัจจุบัน วัดปัจจุบันดังกล่าว คือ วัดจุฬามณี วัดสกตน์น้ำมัน ซึ่งวัดทั้ง ๒ นี้อยู่นอกกำแพงเมืองโบราณไปมาก สำหรับวัดค้อบุญนิกร วัดธรรมจักร วัดศรีวิสุทธิธารามก็วัดอยู่ใกล้ ๆ กำแพงเมืองนั่นเอง แต่วัดท่ามะปรางค์ นั้นก็ตั้งอยู่ติดกับตลาดเมืองพิษณุโลกนั่นเอง จะได้กล่าวถึงวัดสำคัญดังกล่าวตามลำดับไป

วัดจุฬามณี

วัดจุฬามณีตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลท่าทาง อำเภอเมืองพิษณุโลกและอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ห่างจากตัวเมืองพิษณุโลกประมาณ ๕ กิโลเมตร ซึ่งมีถนนบรมไตรโลกนาถจากตัวเมืองพิษณุโลกถึงวัดนี้

วัดจุฬามณีเป็นวัดที่กล่าวได้ว่า เก่าแก่ที่สุดในพิษณุโลก และคงจะเคยเป็นบริเวณที่ตั้งเมืองหลวงของขอมมาก่อน เพราะมีโบราณสถานที่เก่าแก่ที่สุดฝีมือขอม คือ พระปรางค์นั่นเอง ดังที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือ “เที่ยวตามทางรถไฟ” ตอนหนึ่งว่า

“เรื่องตำนานเมืองพิษณุโลก ตอนก่อนสร้างพระนครศรีอยุธยา นั้น มีหลักฐานปรากฏว่าเมืองพิษณุโลกนี้พวกขอมสร้าง แต่ในชั้นเดิมจะเรียกว่าเมืองอะไรหาทราบไม่ ปรากฏหลักฐานแต่ว่า เมืองเดิมอยู่ริมหน้าข้างฝั่งตะวันออก ที่ตรงวัดจุฬามณีได้เมืองเดียวกันลงไปทางลำน้ำประมาณ ๘ กิโลเมตร เพราะยังมีเทวสถานของขอมซึ่งแก้ไขแปลงเป็นพระปรางค์วัดจุฬามณีปรากฏอยู่เป็นสำคัญ แต่เทวสถานนั้นเป็นปรางค์ขนาดย่อมยอกเดียว ส่อให้เห็นว่าเมืองพิษณุโลกเมื่อครั้งขอมเป็นแต่เมืองน้อย คงเป็นเพราะในสมัยนั้นที่แผ่นดินยังลุ่มเป็นทะเลอยู่มาก ตรงที่สร้างเมืองเห็นจะเป็นชายทะเลทางข้างตะวันออก...”

นอกจากนี้คุณธรรมคามณี โกวาทิ ยังกล่าวถึงวัดจุฬามณีไว้ในหนังสือ “ประวัติมหาดไทย” ตอนหนึ่งว่า

“... ปรากฏที่วัดจุฬามณีนั้น เป็นปรากฏที่ขอมสร้างขึ้นในสมัยที่ราชโอรสของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ทรงเห็นอราชบัลลังก์ขอม สร้างภายหลังหรือในราว พ.ศ. ๑๖๕๐ พระเจ้าสุริยวรมันนั้น เป็นนามปรากฏในศิลาจารึก พงศาวดารเขมรเรียกพระเจ้าประทุมสุริยวงศ์ เมื่อสิ้นรัชกาลแล้ว ทายาทได้บำเพ็ญพระราชกุศลถวาย โดยสร้างปูชนียสถานขึ้นอุทิศถวายในท้องที่ทั่วทั้งราชอาณาจักรเขตที่ขอมมีอำนาจปกครอง เฉลิมพระนามให้รู้จักกันแพร่หลายว่า “พระบรมพิชณโลก...”

สำหรับพระปรากฏที่วัดจุฬามณีนั้น น่าเชื่อได้ว่า คงจะสร้างขึ้นในสมัยลพบุรีเมื่อราว ๘๐๐ ปีเศษล่วงมาแล้ว เพราะเป็นพระปรากฏที่มีลักษณะคล้ายกับพระปรากฏอื่นๆ ที่สร้างในสมัยลพบุรี ซึ่งเข้าใจว่าเป็นฝีมือขอมโดยทั่วไป เช่นมีลักษณะใช้ศิลาแดงก่อโดยไม่ใช้ปูนสอ เป็นต้น

เมื่อขอมได้สร้างพระปรากฏและเมืองที่บริเวณวัดจุฬามณี แล้วต่อมาเมื่อมหคอำนาจลงก็คงปล่อยให้วัดจุฬามณีร้างไป จนกระทั่งสมัยสุโขทัยรัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไทยที่เข้าใจกันว่าพระองค์ได้เสด็จมาสร้างเมืองพิชณโลกขึ้นใหม่ แต่คงมิได้ใช้ที่เมืองของขอมเดิม คงจะตั้งที่บริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุปัจจุบันนี้ แต่อย่างไรก็ตาม ก็คงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดจุฬามณีบ้างเป็นแน่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาจจะทำวิหารขึ้นหลังหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเจาะช่องผนังแทนหน้าต่าง อยู่ทางทิศตะวันออกของพระปรากฏเดิม จากนั้นวัดจุฬามณีก็อาจจะร้างโรยราไปอีกชั่วระยะหนึ่ง

จนกระทั่งสมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถราว พ.ศ. ๒๐๐๖ พระองค์ได้เสวยราชสมบัติ ณ เมืองพิชณโลก ต่อมาพระองค์ได้ทรงพระผนวชที่วัดจุฬามณีด้วย ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ อักษรนิทัศน์ ดังนี้

“ศักราช ๘๒๖ (พ.ศ. ๒๐๐๗) สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ สร้างพระวิหารวัดจุฬามณี

“ศักราช ๘๒๗ ระกาศก (พ.ศ. ๒๐๐๘) สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า ทรงพระผนวช ณ วัดจุฬามณีได้ ๘ เดือน แล้วลาพระผนวช”

ตามพระราชพงศาวดารนี้จะเห็นได้ว่า วัดจุฬามณีเป็นวัดที่สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถคงจะได้ทรงซ่อมพระปรารักษ์ และสร้างโบราณวัตถุสถานอื่น ๆ อีกมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิหารซึ่งยังมีซากเหลือตั้งปัจจุบันนี้ สังเกตดูได้ว่าใช้เจาะช่องผนังแทนหน้าต่าง อันเป็นแบบวิหารที่นิยมสร้างทั้งในสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยา

พงศาวดารเหนือได้กล่าวถึง เจ้าธรรมไตรโลก ซึ่งเป็นโอรสของเจ้าฟ้าทศสุภราช ได้ออกทรงบรรพชา ณ เมืองโพนบุรี ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

“... ทรงผนวช ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ เพลาเช้า กิ่งามนักหนา ประคองภิกษุอันได้ ๖๐ พรรษา สมเด็จพระเจ้าโกรพราชยังอำมาตย์เสนาชวนกันสร้างอารามถวายแก่พระองค์...” และอีกตอนหนึ่งว่า “... ครั้นพระเจ้าโกรพราชสร้างอารามถวายแล้ว พระองค์เจ้าตั้งเมตตาปฏิบัติกรรมฐาน และพระสงฆ์ทั้งหลายให้ชื่ออริยสงฆ์แต่นั้นมาและพระเจ้าโกรพราชจึงให้สร้างพระเจดีย์บรรจุพระเกศไว้ จึงให้ชื่อว่า วัดจุฬามณีแต่นั้นมาจนถึงบัดนี้แล”

จากข้อความในพงศาวดารเหนือนี้ เข้าใจกันว่า เจ้าธรรมโลกก็คือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั่นเอง และในหนังสือยวนพ่ายโคลงคั้น ซึ่งไม่ทราบชื่อผู้แต่งว่าเป็นใครก็ได้กล่าวถึงการเสด็จออกทรงผนวชของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถไว้เช่นกันในบทที่ ๗๗ ดังจะยกมาดังนี้

“แถลงปางแสดงทิพรเกื้อ	บุญบง บาปนา
เออาศน์ไอสุริย์เสียด	จรกล้าย
แถลงปางเมื่อพระทรง	พระผนวช นินนา
งามเงื่อนสรพรเพชฌุฝ่าย	แผ่นเกษม”

และในจารึกที่หลังมณฑปของวัดจุฬามณี ซึ่งเข้าใจกันว่า จารึกขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กล่าวถึงการเสด็จออกผนวชของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ดังนี้

“ลุดักราช ๘๒๖ บั้วอกนัษัตร์ อันคับนั้นสมเด็จพระรามาริบัติศรีบรมไตรโลกนาถบพิตรเป็นเจ้า ให้สร้างอารามจุฬามณีที่จะเสด็จออกทรงมหาภิเนษกรรม ขณะนั้นเอกราชทั้งสามเมือง คือพระยาล้านช้าง แลมหาราชพญาเชียงใหม่ แลพญาหงสาวดี ชมพระราชศรัทธา ก็แต่งเครื่องอัฐบริขารให้มาถวาย

ลศักราช ๘๒๗ ปีระกานักษัตร เดือนแปดขึ้นสิบสี่ค่ำ กรุงเทวารสมเด็จพะระ-
รามาริบัติศรีบรมไตรโลกนารถบพิตรเป็นเจ้าเสด็จทรงพระผนวช แลสมเด็จพระราชเอารส
ท่านกราบลงกับพระบาทแล้วก็สู่พระราชนทรยาน และท่านก็ให้บวชพระสงฆ์ปริวัตรก่อน
ห้าพระองค์ แล้วท่านจึงทรงเครื่องบรรพชิต แลพระสงฆ์บวชโดยเสด็จทั้งสี่คณะ ๒๓๔๘
พระองค์ แต่สมเด็จพระรามาริบัติศรีบรมไตรโลกนารถบพิตรเจ้าทรงพระผนวชอยู่ได้แปดเดือน
สิบห้าวัน ครั้นถึงเดือนห้า สมเด็จพระโอรสท่านแลพฤตมาตย์ทั้งหลายถวายบังคม ขอ-
อัญเชิญเสด็จลาผนวช ช่วยครองราชฎการกรมทั้งปวง ท่านก็เสด็จปริวัตรแล้วก็ล่องลงมายัง
กรุงพระมหานครศรีอยุธยา”

จะเห็นได้ว่า มีหลักฐานมากหลายที่น่าเชื่อถือได้ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ
ทรงผนวชที่วัดจุฬามณีนี้แน่นอน

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช วัดจุฬามณีคงจะเจริญรุ่งเรืองขึ้นอีก
ครั้งหนึ่ง ดังข้อความในตอนท้ายของจารึกแผ่นเดียวกันนั้น ว่าดังนี้

“พุทธศักราชได้ ๒๒๒๑ ปี ปลาย ๑๐ เดือนห้าวันนอกโทศก รุ่งแล้วห้าโมง
หลวงสิทธิมหาดเล็กรับพระราชโองการ แลหมื่นราชสังฆการีรับหมายรับฝ่าพระราชทาน ให้
พระครูธรรมไตรโลกนารถมณี สิวสุธาจารย์ อธิการ ณ อารามจุฬามณีทาบรอยพระพุทธ-
บาท ด้วยพระเศษสมเด็จพระบรมบพิตร พระราชสมภารธรรมมิกราชาธิราชเจ้าผู้ประเสริฐในภพ
มีพระโองการตรัสให้อนุญาตให้ไปประดิษฐานไว้ ณ อารามวัดจุฬามณี เป็นที่นมัสการแต่
สมณะพราหมณาจารย์ และประชาราษฎร์อันมิได้มานมัสการพระพุทธบาท แลจึงพระราช-
ทานแผ่นศิลาควร (กุกุณา) พระพุทธรบาท แลแผ่นศิลาแผ่นหนึ่งให้ลงจากพระราชพง-
ษาวการและพระราชตำรา แลก็ปลนาข้าพระจุลามาณี่ประจุพระเกษาแลพระราชตำรา แล
เป็นข้าพระพุทธบาท ลศักราช ๑๐๔๓ ปีระกาศริณศก วันสุกร ขึ้นค่ำหนึ่งยามศุกร ๑๐ ขึ้น
ฤกษ ๒๑ รับพระพุทธบาทประดิษฐานไว้ในมณฑป”

วัดจุฬามณีคงจะร้างในตอนปลายสมัยอยุธยาเรื่อยมา ดังปรากฏในพระราชพง-
ศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า “. . . วัดจุฬามณีนี้เห็นจะร้างรกไม่ได้มีผู้ใดเห็น
ศิลาจารึกนี้มาช้านานทีเดียวจึงเข้าใจกันว่าวัดจุฬามณีนี้มีอยู่ในกรุงเก่าได้ทราบว่าการ

ที่ ๔ ได้เที่ยวค้นหาวัดจุฬามณีในกรุงเก่าจึงไม่พบ” จนกระทั่งกลางปี ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๑) สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ได้ทรงพบวัดจุฬามณีนี้ในวัดร้าง ดังพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” ตอนหนึ่งว่า

“ครั้นกลางปีรัตนโกสินทรศก ๑๒๖ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ เสด็จขึ้นไปตรวจราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้ทรงพบวัดจุฬามณีนี้อยู่ที่เมืองพิษณุโลก ทรงพบศิลาจารึกมีข้อความเป็นหลักฐาน เป็นพยานตรงตามข้อความในพระราชพงศาวดาร ได้ทรงคัดอักษรจารึกแผ่นศิลาส่งมาประทานแก่หอพระสมุดวชิรญาณ และสำนักอาจารย์นั้นได้พิมพ์ไว้ต่อท้ายหนังสือพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติแล้ว”

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จไปวัดจุฬามณี เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๑) ดังที่ปรากฏในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง ตอนหนึ่งว่า

“เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม ข้าพเจ้าได้ไปวัดจุฬามณี ไปโดยทางเรือล่องลงไปจากที่เมืองไม่ไกลนักก็ถึงท่า ขึ้นเดินไปไม่กี่เส้นถึงวัดจุฬามณี ในชั้นแรกๆ พวกกันหลงเที่ยวค้นหาที่ทางกรุงเก่าก็หาพบไม่ . . .”

และอีกตอนหนึ่งทรงเล่าไว้ว่า

“ในเวลานี้ในวัดจุฬามณียังมีที่คุ้ได้มาก ของควรรคุลวันอยู่ในลานอันหนึ่ง กว้าง ๔ วา ยาว ๒ เส้น ๑๗ วา มีกำแพงแก้วก่อด้วยอิฐสูงประมาณ ๒ ศอก กลางลานมีพระปรารักษ์ใหญ่ก่อด้วยแลงทางด้านตะวันตกมีอุโบสถก่อด้วยอิฐ ด้านตะวันออกมีวิหารใหญ่ผนังอิฐฐานอิฐแต่เสาเป็นแลง ต่อวิหารออกไปทางมุมลาน ด้านตะวันออกเฉียงเหนือมีมณฑป มีผนังหลังมณฑปมีแผ่นศิลาจารึกที่กล่าวถึงแล้วข้างบนนี้ มีซุ้มและกรอบสำหรับศิลา นั้นด้วย สังเกตดูสันนิษฐานได้ว่าวัดนี้เป็นวัดโบราณ มีอยู่แต่ก่อนสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มาปฏิสังขรณ์ขึ้น และทำพระวิหารเพิ่มเติมขึ้น พระเจดีย์กลางนั้นคงเป็นของมีอยู่แต่เดิม”

คุณบุญชด แสงถ่าย ได้กล่าวถึงวัดจุฬามณี เมื่อ ๓๒ ปีล่วงมาแล้ว ในหนังสือเที่ยวเมืองสองแคว ตอนหนึ่งว่า

“... การไปเที่ยววัดนี้ไปได้ทั้งสองทาง คือเดินทางไปทางลำน้ำและใช้เรือเป็น

พาหนะ ถ้าเดินทางบกก็กินเวลาราว ๒ ชั่วโมง แต่หน้าเทศกาลมีรถยนต์ เดินตัดผ่านทุ่งนากินเวลานานราว ๓๐ นาทีก็ถึงวัด ถ้าไปทางน้ำเรือเดินราว ๕๐ นาทีอย่างช้าก็ถึงหน้าวัด บนฝั่งมีศาลาใหญ่และกุฏิพระสงฆ์หลายหลังด้วย เป็นที่ตั้งสำนักสงฆ์ของวัดนี้ ส่วนตัววัดจุฬามณีนั้นอยู่ในเขาไปจากฝั่งแม่น้ำประมาณ ๘ เส้น มีถนนฝั่งอิฐไปจนถึงวัด แต่หน้าฝนต้นไม้ขึ้นรกค่อนข้างลำบากต่อการไปอยู่บ้าง เมื่อเดินเข้าไปจนจะถึงพอเห็นวัด ก็แลเห็นพระปรารักษ์ตั้งเด่นอยู่ . . .”

แต่ปัจจุบันนี้ การจะเดินทางจากตลาดหรือสถานีรถไฟพิษณุโลกไปยังวัดจุฬามณีนี้ จะไปได้สะดวกมากโดยทางรถยนต์ เพราะมีถนนราดยางอย่างดีถึงบริเวณวัด คือถนนบรมไตรโลกนารถ ระยะทางประมาณ ๕ กิโลเมตรเศษเท่านั้น

สภาพปัจจุบันของวัดจุฬามณีก็คือ พระปรารักษ์เก่าที่เข้าใจกันว่าซ่อมสร้างไว้ ซึ่งเป็นพระปรารักษ์ติดกับวิหาร ยอดพระปรารักษ์หักพังลงมาจนแล้ว ซากที่หักลงมาบางส่วนก็ยังเหลืออยู่ใกล้ ๆ กับพระปรารักษ์นั่นเอง มีบันไดขึ้นไปบนวิหารได้ ๓ ด้าน ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันออก ส่วนทางตะวันตกเป็นพระปรารักษ์ซึ่งไม่มียอด สำหรับพระปรารักษ์นั้นมีซุ้มประตูหลอกคือตันเข้าไม่ได้ พระปรารักษ์นี้สร้างด้วยศิลาแลงก่อขึ้นไปโดยไม่ใช้ปูนสอ แต่ต่อมาราวรัชกาลที่ ๖ คงโปรดให้ซ่อมแซม จึงนำศิลาแลงที่พัง ๆ มาก่อขึ้นไปให้คงรูปร่างเดิม แต่ต้องใช้ปูนสอด้วย จึงสังเกตได้ว่าบางส่วนก็มีปูนสอ บางส่วนก็ไม่มีปูนสอ ส่วนที่ไม่มีปูนสอเหล่านี้เป็นของเดิมแท้ เข้าใจว่าเป็นฝีมือของขอมโบราณ ซึ่งมีความสามารถในการก่อสร้างพระปรารักษ์โดยก่อศิลาแลงหรือหินโดยไม่ใช้ปูนสอ แต่อาจจะใช้ยางไม้เชื่อมก็ได้ และรอบ ๆ องค์พระปรารักษ์นี้จะมีลวดลายปูนปั้นที่สวยงามมาก แต่ส่วนมากชำรุดและกะเทาะหลุดเสียหายหมด จึงน่าเสียดายอย่างยิ่ง

นอกจากนี้ทางทิศตะวันออกของพระปรารักษ์ ยังมีซากวิหารเก่าที่เจาะช่องผนังแทนหน้าต่าง และทางวัดได้สร้างวิหารหลังเล็กขึ้นใหม่ เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปซึ่งเรียกกันว่า “หลวงพ่อเพชร” เป็นพระพุทธรูปศิลานั่งขัดสมาธิเพชร และทางวัดได้พอกปูนซ่อมแซมองค์พระใหม่ เข้าใจว่าเดิมคงชำรุดมาก แต่ก็พอกปูนมากเกินไปจนไม่คงพุทธลักษณะเดิมไว้ เช่น ต่อสังมาฎีให้ยาวลงมา ซึ่งเดิมคงอยู่เหนือพระอุระมากกว่า และใกล้ ๆ กับวิหารหลังนี้ก็มีซากของมณฑปไม่มีหลังคา มีศิลาจารึกติดอยู่หลังมณฑปนี้ด้วย

ทางตะวันตกของพระปรางค์มีซากของพระอุโบสถ และมีใบเสมาหินขนาดใหญ่อยู่รอบซากพระอุโบสถนี้ และทางวัดได้ทำหลังคาให้พระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ แต่พระพุทธรูปนั้นคงจะปั้นใหม่ หรือไม่ซ่อมแซมองค์เดิมจนผิดแปลกไปมาก รอบ ๆ ของพระปรางค์ ซากวิหารมณฑป และพระอุโบสถนี้มีกำแพงแก้วล้อมรอบ แต่ก็หักพังลงเป็นส่วนมาก ใกล้ ๆ กับพระปรางค์มีเนินดินเป็นซากอิฐหลายเนิน เข้าใจว่าคงจะเป็นฐานเจดีย์นั่นเอง

วัดจุฬามณีคงจะเป็นวัดร้างตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นต้นมา จนกระทั่งเมื่อรัชกาลที่ ๖ เสด็จก็ยังเป็นวัดร้างอยู่ แต่พระองค์ทรงโปรดให้ซ่อมแซมเป็นแน่นอน จนกระทั่งเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๓ จึงมีผู้บูรณะเป็นอารามขึ้นใหม่ และมีพระภิกษุสงฆ์อยู่ประจำเรื่อยมา จนกระทั่งคุณบุญชด แสงถ่ายได้กล่าวไว้ว่า และเมื่อไม่กี่เดือนมานี้เอง ได้เกิดไฟไหม้หมู่กุฏิสงฆ์เสียทั้งหมด แต่ไฟไหม้ไม่ถึงบริเวณโบราณสถานทั้งหมด จึงนับว่าเป็นเคราะห์ดี และทางวัดได้ปลูกกุฏิชั่วคราวขึ้นใหม่ทางทิศใต้ของบริเวณโบราณสถานนั้น ส่วนทางทิศตะวันออกของโบราณสถาน ทางวัดกำลังก่อสร้างพระอุโบสถขนาดใหญ่ขึ้นอีกหลังหนึ่ง

อย่างไรก็ตามวัดจุฬามณีก็เป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งที่นำเสนอศึกษา และนำเดินทางไปชมอย่างยิ่ง

วัดอรุณภูมิ

วัดอรุณภูมิตั้งอยู่นอกตัวเมืองพิษณุโลก ห่างจากตัวเมืองพิษณุโลกประมาณ ๑ กิโลเมตร มีถนนพญาเสือแยกขวามือจากถนนเอกาทศรถ (ตรงเลยวัดพระศรีรัตนมหาธาตุไปทางเหนือไม่มากนัก) ถึงวัดอรุณภูมิ และตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลในเมือง อำเภอเมืองพิษณุโลก

สำหรับวัดอรุณภูมิแต่โบราณนั้น มักจะมีทุกเมืองที่เคยเป็นราชธานีมาก่อน เช่น ที่สุโขทัยก็มี และเป็นวัดที่อยู่นอกตัวเมืองออกไป คุณจำลอง สงวนวงศ์ได้สันนิษฐานไว้ว่า คงจะสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย เมื่อครั้งพระเจ้าลิไทยทรงเสด็จมาประทับอยู่ ณ เมืองพิษณุโลก ต่อมาพระบรมไตรโลกนาถทรงบูรณะและสร้างเสริม เพื่อให้พระสมเ้า สัชมราช ซึ่งพระองค์ได้ทรงนิมนต์มาจากประเทศลังกามาจำพรรษาอยู่ สมัยที่พระองค์เสด็จมาประทับอยู่ ณ เมืองพิษณุโลก จากนั้นก็คงปล่อยให้ร้างไป ซึ่งน่าเชื่อถือได้ เพราะซากของโบราณ

สถานที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน พอให้สังเกตเห็นได้ก็คือ เจดีย์แบบลังกา ซึ่งยังเหลือองค์เจดีย์เพียงครึ่งองค์ เป็นแบบคอรินธ์ และมีลักษณะเหมือนกับเจดีย์ที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยทั่วไป คือมีฐานกับองค์เจดีย์สมส่วนกันดี แต่น่าเสียดายที่เจดีย์องค์นี้ถูกขุดค้นกันมาหลายปีแล้ว

นอกจากเจดีย์องค์ดังกล่าวแล้ว รอบๆ เจดีย์องค์นี้ยังมีเนินดินอีกหลายเนินด้วยกัน ซึ่งเข้าใจว่าเป็นฐานเจดีย์นั่นเอง และยังมีซากของฐานโบสถ์หรือวิหาร อีกทางตะวันตกเฉียงเหนือของเจดีย์องค์ใหญ่ ส่วนรอบๆ บริเวณวัดมีคูน้ำล้อมรอบวัด

วัดอรุณภูมิเป็นวัดร้างมานาน จนกระทั่งเมื่อไม่นานมานี้มีพระสงฆ์ไปอยู่ สภาพวัดร้างจึงหมดไปและมีกุฏิอยู่หลายหลังด้วยกัน

สภาพของวัดอรุณภูมิเมื่อราว ๓๒ ปีล่วงมาแล้ว คุณบุญชด แสงคำย ได้เขียนไว้ในหนังสือ “เที่ยวเมืองสองแคว” ตอนหนึ่งว่า

“... วัดอรุณภูมิอยู่ห่างจากทางรถไฟไปทางตะวันออก ด้านปากประตูมอญออกไปราวเดินพักใหญ่ๆ วัดนี้คงเป็นวัดที่ใหญ่โตมาก เพราะมีซากเจดีย์มากมาย องค์ที่ใหญ่ที่สุดสูงมาก วัดนี้คงไม่มีใครบำรุงเพราะอยู่ไกลความเจริญ มีป่าไม้และหญ้าขึ้นปกคลุมทั่วไป เคยมีประชาชนไปขุดค้นหาของโบราณต่างๆ และพระศิษย์กันมาก ด้วยถือกันว่าพระวัดอรุณภูมิขลังนัก ปีนยังไม่ออกมีศพไม่เข้า ต้องเคียวคร้อนถึงเจ้าหน้าที่ไปคอยควบคุมห้ามปรามและจับผู้ลักลอบขุดกัน ...”

แสดงให้เห็นว่ามีผู้ลักลอบขุดกันมานานแล้ว จนกระทั่งปัจจุบันนี้สภาพโบราณวัตถุสถานของวัดอรุณภูมิ จึงเหลือเพียงแต่ซาก ซึ่งน่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง

และสิ่งที่ได้มาจากการขุดค้นกันก็คือพระเครื่อง ซึ่งเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในหมู่นักเลงพระเครื่องเท่าที่ คุณจำลอง สงวนวงศ์ ได้ค้นคว้าและรวบรวมไว้มีอยู่หลายแบบหลายพิมพ์ด้วยกัน คือมีทั้งขนาดใหญ่ฐานกว้างประมาณ ๕-๖ นิ้ว และขนาดเล็กฐานกว้างประมาณ ๒ ซม. สำหรับแบบยี่นก็มีทั้งปางลีลา ปางห้ามญาติ ปางเบ็ดโลก และอื่น ๆ ส่วนแบบนึ่งมีปางมารวิชัย, สมาริ มีทั้งแบบมีซุ้มและไม่มีซุ้ม มีทั้งแบบหน้าเดียวและสองหน้า ทำด้วยเนื้อทองคำ, เงิน, ชินเงิน, ตะกั่ว, (สนิมแดงดินเผาและว่าน) เป็นต้น

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันนี้ ถ้ากรมศิลปากรจะทำการขุดแต่งวัดอรุณฯ ให้เป็นโบราณสถานที่เหมาะแก่ของชาติก็น่าจะทำได้ เพราะถ้าปล่อยให้ปล่อยไว้ก็อาจจะทำให้คนร้ายหาโอกาสลักลอบขุดค้นกันต่อไปอีกได้

วัดธรรมจักร

วัดธรรมจักร เป็นวัดนอกกำแพงเมืองพิษณุโลกอีกวัดหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันอยู่ในท้องที่ตำบลในเมือง อำเภอเมืองพิษณุโลกเช่นกัน การจะเดินทางไปวัดนี้ ก็คือไปตามถนนเอกาทศรถขึ้นไปทางเหนือเลยถนนพญาเสือ (ถนนที่ไปยังวัดอรุณฯ) ไปอีกเล็กน้อย จะมีถนนเล็ก ๆ แยกทางขวามือถึงวัดธรรมจักรนี้

กล่าวกันว่าวัดธรรมจักรเป็นวัดร้างมาก่อนและเดิมชื่อว่าวัดอุทยานใหญ่ ซึ่งคู่กับวัดอุทยานน้อยหรือวัดน้อย แต่วัดอุทยานน้อยอยู่ภายในกำแพงเมือง วัดอุทยานใหญ่อยู่นอกกำแพงเมือง จากคำบอกเล่าของท่านเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันว่า เดิมทีเคยบริเวณวัดเป็นวัดร้าง มีเนินดินอยู่หลายเนินและเป็นป่ารก ท่านเจ้าอาวาสองค์ก่อนต้องการที่จะสร้างเป็นวัดขึ้นมาใหม่ จึงให้ใช้รถแทรกเตอร์เกรดบริเวณให้เรียบ และขณะที่ใช้รถแทรกเตอร์เกรดนั้นก็พบซากพระพุทธรูปหักพัง ใบเสมา ซากอิฐ เสาโบสถ์วิหารเป็นจำนวนมาก และยังเหลือซากอิฐไว้แห่งหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นฐานของเจดีย์ขนาดใหญ่ก็ได้ ซึ่งปัจจุบันนี้จะสังเกตเห็นได้ชัด และที่ใต้ต้นไทรก็มีเศียรพระพุทธรูปชำรุดอยู่ ๒ เศียร ๆ หนึ่งใหญ่มาก ถ้าอยู่ครบทั้งองค์พระคงใหญ่โตมาก เศียรดังกล่าวสวยงามมากมีลักษณะเป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย และยังมีใบเสมาหินอีกหลายชิ้น ส่วนภายในโบสถ์ใหม่ก็มีเศียรพระพุทธรูปชำรุดอีก ๒ เศียร ซึ่งสวยงามมากเช่นกัน

จึงน่าจะนิษฐานได้ว่าวัดธรรมจักรคงจะเป็นวัดใหญ่มาก่อน และคงเป็นวัดสมัยสุโขทัยหรือก่อนหน้านั้นได้ เสียหายที่ซากต่าง ๆ ถูกเกรดเสียหมด ถ้ายังเหลืออยู่ก็คงจะได้ความรู้ที่นำรู้อีกมาก

วัดท่ามะปรางค์

วัดท่ามะปรางค์อยู่ริมแม่น้ำน่านฝั่งตะวันออก และเป็นวัดที่อยู่นอกกำแพงเมือง

ทางทิศใต้ แต่ปัจจุบันอยู่ในตัวตลาดพิชณโลก คือมีถนนพุทธบูชาที่ถนนบรมไตรโลกนารถ ขนาบทั้งหน้าวัดและหลังวัดและอยู่ในท้องที่ตำบลในเมือง อำเภอเมืองพิชณโลกด้วย แต่เนื่องจากอยู่นอกกำแพงเมืองพิชณโลก จึงจัดอยู่ในประเภทวัดสำคัญนอกเมืองพิชณโลกไป

สภาพปัจจุบันของวัดท่ามะปรางค์เป็นวัดที่สร้างขึ้นใหม่ ทั้งพระอุโบสถและพระปรางค์ แต่ความจริงแล้วเป็นวัดเก่าอาจจะถึงสมัยสุโขทัยหรือก่อนหน้านั้นก็ได้ เพราะโบสถ์หลังใหม่นี้สร้างทับโบสถ์หลังเก่าซึ่งยังเป็นเนินดินอยู่ และในบริเวณวัดก็ยังมีโบสถ์มาหินกองอยู่มากมาย ซากศิลาแลงก็พบโดยทั่วไป ซากอิฐแบบโค้งเข้าใจว่าเป็นอิฐของเสาโบสถ์วิหารหลังเดิม ส่วนพระปรางค์ก็ถูกซ่อมแซมและทาสีใหม่ จนดูเป็นของใหม่เสียหมด แต่ก็มีเค้าว่าเป็นพระปรางค์เก่า นอกจากนั้นก็ยังมีเจดีย์แบบลังกาอีกหลายองค์ บางองค์ก็สร้างใหม่ บางองค์ก็เข้าใจว่าซ่อมแซมเจดีย์เก่า

ยังมีผู้เล่าอีกว่า เมื่อไม่นานมานี้มีเด็กไปซุกคู้ยดินเล่นแถบเหนือวัดท่ามะปรางค์ ริมแม่น้ำ่านได้ก็ออกน้ำลงไปเล็กน้อย ก็ปรากฏว่าพบพระเครื่องและพระพุทธรูปบูชาารุค ส่วนพระเครื่องเป็นพิมพ์เดียวกับพระเครื่องวัดท่ามะปรางค์ ซึ่งมีผู้พบกันมาก จึงนำสันนิษฐานได้ว่าแถบเหนือวัดท่ามะปรางค์นั้นอาจจะเป็นวัดร้างอีกวัดหนึ่ง หรือไม่ก็อาจจะเป็นบริเวณวัดท่ามะปรางค์เดิมก็ได้

วัดชีปะขาวหาย

วัดชีปะขาวหายตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลหัวรอ และอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ่านปากตะวันออก ตรงกันข้ามปากกับบางสะแก ห่างจากตัวเมืองพิชณโลกขึ้นไปทางเหนือตามลำน้ำประมาณ ๒ กิโลเมตรเศษ มีถนนเล็กๆ แยกจากถนนเอกาทศรถไปยังวัดนี้ได้

สำหรับวัดชีปะขาวหายนี้ เป็นวัดที่ปรากฏอยู่ในตำนานการสร้างพระพุทธชินราชว่าพระอินทร์ได้จำแลงกายเป็นชีปะขาวมาช่วยสร้างพระพุทธชินราช ครั้นสร้างเสร็จแล้วก็เดินทางไปทางทิศเหนือ พอถึงบริเวณที่ตั้งวัดนี้ก็หายตัวไป พระยาศรีธรรมโศกราชจึงโปรดให้สร้างวัดตรงบริเวณที่ชีปะขาวหายตัวไปนั้น แล้วให้เรียกชื่อว่า “วัดชีปะขาวหาย” แต่นานมา

“ตรีชัยปวาย” ได้เขียนเรื่อง “วัดชีปะขาวหาย” ไว้ในหนังสือ “ปริวรรตอธิบาย แห่งพระเครื่อง ฯ เล่ม ๒ เรื่องพระนางพญาและพระเครื่องจังหวัดพิษณุโลก” ไว้ดังต่อไปนี้

“ส่วนตำนานพระนางพญา ก็กล่าวทำนองเดียวกันนี้ (ทำนองเดียวกับตำนาน การสร้างพระพุทธรชินราช) ซึ่งเข้าใจว่า เลียนเรื่องราวมาจากตำนานพระพุทธรชินราชนั่นเอง กล่าวคือว่า พระอินทร์จำแลงเป็นชีปะขาวมาช่วยสร้างพระนางพญา เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็ เดินทางมาทางนี้ และหายตัวไปเช่นเดียวกัน และนางพญาเบ็ญจราชเทวีก็ได้ทรงดำริให้สร้าง วัดเป็นอนุสรณ์ตรงที่ชีปะขาวหายตัวไปชื่อว่า วัดชีปะขาวหาย

“พระเครื่องกรวัดชีปะขาวหาย วัดนี้มีพระหลวงพ่อดิลกษณะคล้ายคลึงกับ พระหลวงพ่อดิลก จันทวัดพระนครศรีอยุธยา และหลวงพ่อดิลกที่เจ้าพระคุณสมเด็จพะพุฒาจารย์ (โต) เลียนแบบมาสร้าง แต่เหนือมีลักษณะละเอียดและเก่า มีทั้งปางมารวิชัย และสมาธิ และมีหลายขนาด ตั้งแต่ขนาดเขื่องแบบธรรมดาถึงขนาดย่อม นอกจากนี้ก็มีพระสกุล นางพญาชีปะขาวหาย และพระพิมพ์ชนิดอื่นๆ อีก ซึ่งยังสืบไม่ได้ชัด”

จึงน่าจะเชื่อได้ว่าวัดชีปะขาว เป็นวัดเก่าแก่วัดหนึ่งมาแต่โบราณ อาจจะได้ถึงสมัย สุโขทัยก็ได้

วัดจอมทอง

วัดจอมทองตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่านฟากตะวันตก ในท้องที่ตำบลจอมทอง การเดินทางไปยังวัดนี้จะไปได้โดยสะดวกด้วยรถยนต์ คือไปตามถนนสิงหวัฒน์ (สายพิษณุโลก-สุโขทัย) จะมีถนนแยกทางขวามือถึงวัดจอมทอง

วัดจอมทองนี้เดิมชื่อว่า “วัดอ่อมทอง” เล่ากันว่าในขณะสร้างวัด มีผู้ขุดพบทองคำ ๑ กระอ่อม จึงถือนิมิตนั้นตั้งชื่อวัดว่า “อ่อมทอง” ต่อมาได้เลื่อนมาเป็น “จอมทอง” โบราณสถานเก่าแก่ของวัดจอมทองก็คือ พระอุโบสถซึ่งสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๖ ส่วนพระวิหารสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๑ สำหรับกุฏิและศาลาสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ปัจจุบันน้ำเซาะตลิ่งพังเข้ามาในเขตวัดทุกปี ท่านเจ้าอาวาสจึงดำริจะย้ายวัดเข้ามาให้ห่างแม่น้ำน่านประมาณ ๓๐๐ เมตร เข้าใจว่าในสมัยโบราณก็คงย้ายวัดเข้ามาครั้งหนึ่งแล้วก็ได้

วัดสกตน์น้ำมัน

วัดสกตน์น้ำมันตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่านฝั่งตะวันออก อยู่ในท้องที่ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมือง และอยู่ใต้ตัวเมืองพิษณุโลก ห่างจากตัวเมืองประมาณ ๘ กิโลเมตร และมีถนนจากตัวเมืองพิษณุโลกถึงวัดนี้ได้ คือไปตามถนนบรมไตรโลกนารถ ก่อนจะถึงวัดจุฬามณีจะมีถนนแยกทางซ้ายมือซึ่งเป็นถนนไปถึงสถานีรถไฟบ้านใหม่ จากวัดจุฬามณีไปถึงวัดสกตน์น้ำมันระยะทางราว ๓ กิโลเมตร เท่านั้น

วัดสกตน์น้ำมันนี้เป็นวัดที่น่าสนใจเพราะมีโบราณวัตถุสถานที่น่าสนใจ กับทั้งเป็นวัดที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้เคยเสด็จขึ้นไปชมวัดนี้ด้วยตั้งที่พระองค์ได้ทรงบันทึกไว้ในจดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลกตอนหนึ่งว่า

“วันที่ ๓๐ (พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๐) เวลาเช้าโมง ๑ กับ ๓๔ นาที ขึ้นไปดูวัดสกตน์น้ำมัน วัดนี้ค่อนข้างดี มีโบสถ์หลังหนึ่งกับวิหารหลังหนึ่ง อยู่ใกล้หน้าประมาณ ๑๐ เส้น กุฏิและการเปรียญอยู่ริมน้ำ ที่กุฏิกับโบสถ์ห่างกันมากนี้เพราะตลิ่งงอก กุฏิต้องเลื่อนมาเอาไทรยแม่น้ำ โบสถ์เป็นของเก่า เดิมโถงเสาไม้เครื่องประคอง ภายหลังท่านอาจารย์สมภารเก่าปฏิสังขรณ์เป็นฝาอิฐ วิหารคู้ใหม่กว่าหน่อย เป็นฝาอิฐเครื่องประคอง ลายหน้าบรรพตามช่องไม้ สลักเป็นดอก ๔ กลีบ กุฏิก็เหมือนกัน ง่ายกว่าลายกนก เหมาะสำหรับทำวัดบ้านนอก ที่ในโบสถ์มีหนังสือเรียนห่อใส่สาแหรกแขวนไว้กลุ่มหนึ่งห่อหนึ่ง ฝาห่อเป็นของเก่ามาก เนื้อผ้าเป็นด้ายหยาบอย่างผ้าลาย ลายพื้นเป็นทรงเข้าบันเทพประนม แยกนาคพื้นแดงขอบเป็นลายลูกพักกำปู เข้าใจว่าเป็นผ้าเกี่ยวโบราณทำเมืองไทย อายุก่อนรู้จักสร้างเมืองจีน ได้เก็บเอามาด้วย ลงเรือออกจากวัดสกตน์น้ำมัน เวลา ๒ โมงเช้า ๓๔ นาที ไปพิษณุโลก”

ปัจจุบันนี้สภาพของโบราณวัตถุสถานที่ของวัดสกตน์น้ำมัน ได้เปลี่ยนแปลงไปจากบันทึกของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์บ้าง คือโบสถ์ของวัดสกตน์น้ำมันในปัจจุบันนี้เห็นที่หน้าบรรณมีแกะสลักไม้เป็นดอก ๔ กลีบ ซึ่งมีใช่เป็นวิหารตั้งในบันทึกของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และที่ฝาผนังโบสถ์เฉพาะคานหน้าและหลังใช้เจาะผนังแทนหน้าต่าง แต่ด้านข้างมีบานหน้าต่างมีผู้เล่าว่า ก่อนที่จะมีการซ่อมแซมฝาผนัง

ใหม่นั้น เดิมสังเกตเห็นการก่ออิฐโดยใช้ดินสอมิใช่ใช้ปูนสอ และพื้นฐานของโบสถ์ก็อ่อนโค้ง ซึ่งเป็นลักษณะของศิลปะสมัยอยุธยา นับว่าเป็นเรื่องน่าศึกษาอย่างยิ่ง และใกล้ ๆ กับโบสถ์นี้มีซากวิหารที่เหลือแต่ผนัง ภายในถูกคนชุกคั้นหาของมีค่า และยังมีสังเกตเห็นฐานพระพุทธรูปเหลืออยู่ และยังมีเจดีย์เก่าอีก ๒ องค์ อยู่ใกล้ ๆ กันอีกด้วย และยังมีสิ่งที่น่าสนใจอีกคือ หอสวดมนต์และศาลาท่าน้ำเก่า ซึ่งอยู่ริมหน้าห่างจากโบสถ์วิหารมากพอควร ที่หน้าจั่วของหอสวดมนต์ก็ยังมีลายแกะสลักไม้ที่สวยงามเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปเก่าสมัยสุโขทัยอีก ๒ องค์ และพระพุทธรูปทองคำองค์เล็กอีกหลายองค์ ซึ่งเก็บไว้ในกุฏิ และที่หอสวดมนต์ก็เป็นที่เก็บของมีค่าอีกหลายอย่างโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาพพระบฏซึ่งเป็นภาพเขียนบนแผ่นผ้า เรื่องทศชาติแต่หลายภาพลบเลือนไปมากแล้ว แต่ก็หาดูได้ยากจากวัดอื่น ๆ วัดศักดิ์นรินทร์จึงเป็นวัดที่น่าสนใจวัดหนึ่งที่อยู่นอกตัวเมืองพิษณุโลก

วัดศรีรัตนาราม (วัดบ้านจุงนาง)

วัดศรีรัตนารามตั้งอยู่ที่บ้านจุงนาง จึงเรียกชื่อตามความนิยมของชาวบ้านว่า วัดบ้านจุงนางไปด้วย และตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่านฝั่งตะวันตก ในท้องที่ตำบลท่าทอง อำเภอเมืองพิษณุโลก ใต้ตัวเมืองพิษณุโลกลงไปไม่มากนัก มีถนนเข้าถึงวัดนี้ได้ โดยไปตามถนนสายพิษณุโลก-บางระกำ จะมีถนนแยกเข้าวัดทางซ้ายมือ

วัดศรีรัตนารามนี้ เข้าใจว่าเป็นวัดเก่าแก่อาจจะมีถึงสมัยอยุธยาก็ได้ เพราะมีซากโบราณวัตถุสถานที่น่าสนใจว่าเป็นวัดเก่าแก่มาก่อนหลายอย่างด้วยกัน คือพระอุโบสถหลังเก่า ซึ่งพังลงเสียมากแล้วยังปรากฏว่ามีใบเสมาศิลา และภายในพระอุโบสถ มีพระพุทธรูปปั้นอยู่องค์หนึ่งขนาดหน้าตักกว้างราว ๓ เมตรเศษ พระวรกายงามอ่อนช้อยด้วย จากนั้นก็มีวิหารเก่าซึ่งเหลือแต่ซากผนังค้ำหลังและค้ำข้างเพียงเล็กน้อย ผนังนั้นหนามากคือราวครึ่งเมตร มีลวดลายปูนปั้นเหลืออยู่บ้างเล็กน้อย มีการเจาะช่องผนังแทนหน้าต่างด้วย (ซึ่งเห็นได้ชัดว่าน่าจะสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาหรือสมัยสุโขทัยก็ได้) พระพุทธรูปในวิหารถูกซ่อมใหม่เสียแล้ว สำหรับอิฐที่ใช้ก่อผนังนั้นก้อนไม่ใหญ่มากนัก และใช้ปูนสอในการก่ออิฐดังกล่าว

นอกจากพระอุโบสถและวิหารตั้งกล่าวแล้วยังมีเจดีย์เก่าอีกถึง ๕ องค์ ซึ่งเป็นเจดีย์แบบย่อเหลี่ยมมุมไม้สิบสองที่นิยมสร้างกันในสมัยอยุธยา เจดีย์ดังกล่าวมีองค์ใหญ่ ๒ องค์ ซึ่งยอดหักทั้งสององค์ ส่วนองค์เล็กอีก ๓ องค์ ยงสมบูรณพอสมควร

ตั้งหน้าวัดศรีรัตนาราม^๕ จึงเป็นวัดเก่าแก่ที่น่าสนใจอีกวัดหนึ่ง ที่ทางวัดน่าจะรักษาโบราณวัตถุสถานเหล่านี้ไว้ และกรมศิลปากรก็น่าจะได้ทำการสำรวจต่อไปด้วย

วัดศรีวิสุทธิธาราม

วัดศรีวิสุทธิธารามหรือวัดโคกมะตูม ตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลในเมือง อำเภอเมืองพิษณโลก และอยู่นอกกำแพงเมืองพิษณโลกเช่นกัน อยู่ตรงสี่แยกโคกมะตูม ซึ่งมีถนนไปวังทองได้

วัดนี้จะเป็นวัดเก่ามาก่อนหรือไม่ไม่ทราบได้ เพราะไม่มีโบราณวัตถุสถานที่เก่าแก่เลย มีพระอุโบสถสร้างใหม่ หอระฆังเก่าแต่ก็ไม่เกิน ๑๐๐ ปี

วัดจันทร์ตะวันออก

วัดนี้อยู่ริมแม่น้ำฝั่งตะวันออก และอยู่ใต้ตัวเมืองพิษณโลกลงไปไม่กี่กิโลเมตร ซึ่งมีถนนบรมไตรโลกนาถที่ไปวัดจุฬามณีผ่านแต่ต้องแยกทางขวามือไปถึงวัดนี้ได้ วัดนี้อยู่ในท้องที่ตำบลวัดจันทร์ อำเภอเมืองพิษณโลก เช่นกัน

โบราณสถานที่มียูก็คือฐานโบสถ์หลังเก่าซึ่งพังไปหลายปีแล้ว ศาลาการเปรียญกับหอสวดมนต์ก็สร้างไว้นานแล้ว มีผู้เล่าว่าเคยชุกพบได้พระเครื่องอายุราว ๑๐๐ ปีเศษด้วย และเมื่อไม่กี่ปีมานี้ก็พบลายแกะสลักไม้ที่สวยงามมาก แต่ไม่มีผู้เก็บรักษาไว้

“ตรีชัยปวาย” ได้เขียนเรื่องวัดจันทร์ตะวันออกไว้ในหนังสือ “ปริวรรตธาติบายแห่งพระเครื่อง ๆ เล่ม ๒ เรื่องพระนางพญาและพระเครื่อง จังหวัดพิษณโลก” ตอนหนึ่งว่า

“เมื่อ ๑๐ ปีเศษมานี้ (จาก พ.ศ. ๒๔๕๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๗—ผู้เขียน) ทางวัดได้รื้อวิหารเก่า และได้ชุกปรับพื้นที่ให้เสมอกัน ปรากฏว่ามีผู้ได้พระเครื่อง ๆ กันบ้าง แต่เป็นจำนวนน้อย พระเครื่องเหล่านี้มิได้อยู่ในกรุใด แต่เรียกราคอยู่ในพื้นดิน เช่นเดียว

กับพระนางพญา ซึ่งเรียกราคอยู่ในพื้นดินบริเวณลานวัด เป็นพระเครื่องสกุลนางพญาเช่นเดียวกัน แต่เนื้อมีลักษณะเป็นเนื้อ “กระเบื้อง” คือมีความกระด้างและปรากฏ “เมลิคแวร์” ชนิดหายาบบอยู่ทั่วพระองค์ วรรณของพระมีสีแดงและสีดำ มีขนาดใกล้เคียงกับพระนางพญาพิมพ์ใหญ่ คือส่วนยาวประมาณ ๑ นิ้ว แต่ลักษณะกระเบื้องและฝีมือการช่างรู้สึกว่าเป็นพระเครื่องสมัยหลังกว่าพระนางพญามาก”

สำหรับวัดที่อยู่ตรงกันข้ามปากของแม่น้ำน่านกับวัดจันทร์ตะวันออก ก็คือ “วัดจันทร์ตะวันตก” เดิมอาจจะเป็นวัดเดียวกัน แล้วแยกออกเป็น ๒ วัดในภายหลังก็ได้ วัดทั้งสองนี้จึงน่าจะเป็นวัดเก่าแก่มาแต่โบราณทีเดียว

ทั้งวัดจันทร์ตะวันออกและวัดจันทร์ตะวันตกนี้ เข้าใจว่าสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาหรือก่อนหน้านั้นแล้วก็ได้ เพราะปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาหลายตอนซึ่งตรงกับสมัยกรุงธนบุรี ตอนอแซห่วนักแม่ทัพพม่ายกทัพมาล้อมเมืองพิษณุโลก เมื่อราว ๒๐๐ ปีล่วงมาแล้ว จะขอยกมากล่าวเป็นบางตอนดังนี้

“ครั้น ณ วันอังคาร แรม ๒ ค่ำ เดือน ๓ กลางคืนเพลาสี่ทุ่ม จึงเสด็จยกทัพหลวงขึ้นไป ณ ค่ายมั่นใกล้วัดจันทร์คำรัสให้กองพระยายมราช และพระยานครราชสีมา พระยาพิชัยสงคราม ยกไปช่วยพระยานครสวรรค์ ซึ่งตั้งค่ายประชิดโอบค่ายพม่า ณ วัดจันทร์นั้น . . .”

และอีกตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า

“ . . . แล้วให้กองพระยาธรรมาภัยหนุนขึ้นไปช่วยพระยามahamanเทียรและพระยานครสวรรค์ ซึ่งไปตั้งค่ายประชิดโอบหลังค่ายพม่า ณ วัดจันทร์ปากตะวันตก . . .”

จะเห็นได้ว่าในตอนแรกนั้นกล่าวถึงวัดจันทร์ตะวันออกนั่นเอง ส่วนที่กล่าวถึงในตอนหลัง คือ วัดจันทร์ตะวันตก แสดงว่าวัดทั้งสองมีมาแล้วเมื่อ ๒๐๐ ปีเศษล่วงมาแล้ว

วัดยาง

วัดยางตั้งอยู่ริมคลองบ้านคลอง ซึ่งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน และอยู่ใน

ท้องที่ตำบลบ้านคลอง อำเภอมืองพิชณโลก ในสมัยโบราณนั้นอยู่นอกกำแพงเมืองแถบ
ตะวันตกด้านเหนือไม่มากนัก

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เสด็จเมืองพิชณโลกก็ได้เสด็จยัง
วัดยางนี้เช่นกัน ดังที่ทรงบันทึกไว้ในจดหมายเหตุระยะทางไปพิชณโลกดังนี้

“... เลียบคันคลองขึ้นไปทางเหนือจนถึงปากคลองมีหมู่บ้านตลอด หมู่บ้าน
ทั้งตอนเหนือตอนใต้ตั้งอยู่สองฟากคลอง มีต้นมะพร้าวและอื่นๆ มาก เป็นบ้านสวนที่ปาก
คลองมีวัดเรียกว่าวัดยาง และเข้าไปคุุหน้อยในหอไตรมีตู้ ๔ ใบ ใบหนึ่งรคน้ำเป็นเทวดา
ยืนฝีมือเก่ามากหน้อย ใบหนึ่งเป็นเทวดาเดินเขียนเก่า อีกใบหนึ่งรคน้ำเป็นเรือ มือข้าง
ทำที่กรุงเทพฯ อีกใบหนึ่งทองทึบ ตู้เหล่านี้ไม่มีฝีมือศิลปะลาคอะไร แล้วไปดูโบสถ์
แลดูการเปรียญไม่มีอะไร แลดูการก่อสร้างก็ไม่สู้เก่า เป็นฝากระดานแปะตะแคง...” ❀